

К.П. Бунятян, О.Л. Позіховський

ПОСЕЛЕННЯ ГОРОДОЦЬКО-ЗДОВБИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НЕПОДАЛІК ОСТРОГА

Публікуються матеріали городоцько-здовбицької культури, виявлені на багатощаровому поселенні Розваж-Кошара.

К л ю ч о в і с л о в а: Західна Волинь, доба бронзи, городоцько-здовбицька культура, поселення, кераміка, хронологія.

Хоча археологічна карта Західної Волині рясніє пам'ятками городоцько-здовбицької культури (ГЗК), вона щонабільше вказує на їхню локалізацію та щільність. Досліджувалися з них одиниці, що й спричинило різні оцінки цієї культури. І.К. Свешніков, який і виділив ГЗК, розглядав її як окремішне й тривале явище (Свешніков 1974, с. 80—118), натомість Я. Махнік, за останньою версією, — як відносно короткочасний східний відлам межановицької культури, синхронний лише її ранній фазі та початку класичної (Kadrow, Machnik 1997, s. 50, 139—142; докл. див.: Бунятян 2008). Одразу вкажемо, що позиція І.К. Свешнікова, не позбавлена певних недоліків, загалом пра-

вомірніша. Однак здолати протиріччя у поглядах двох провідних фахівців щодо оцінки таксономічної та хронологічної позиції ГЗК можна лише через залучення нових джерел. Цьому певною мірою має сприяти публікація поселення, дослідженого в околицях Острога.

Розваж-Кошара — складна багатощарова пам'ятка, розташована в широкій заплаві лівого берега Горині на ледь помітному піщаному останці видовжено-овальної форми за 1,0 км на схід від с. Розваж (уроч. Кошара) Острозького р-ну Рівненської обл. Місцина була облюбована населенням маліцької культури, і надалі тут селилися чи лишили слід носії різних культур від доби енеоліту до XII—XIII ст. включно. Пам'ятка відома від 1996 р. за зборами на місці колишньої кошари і досліджується

© К.П. БУНЯТЯН, О.Л. ПОЗІХОВСЬКИЙ, 2011

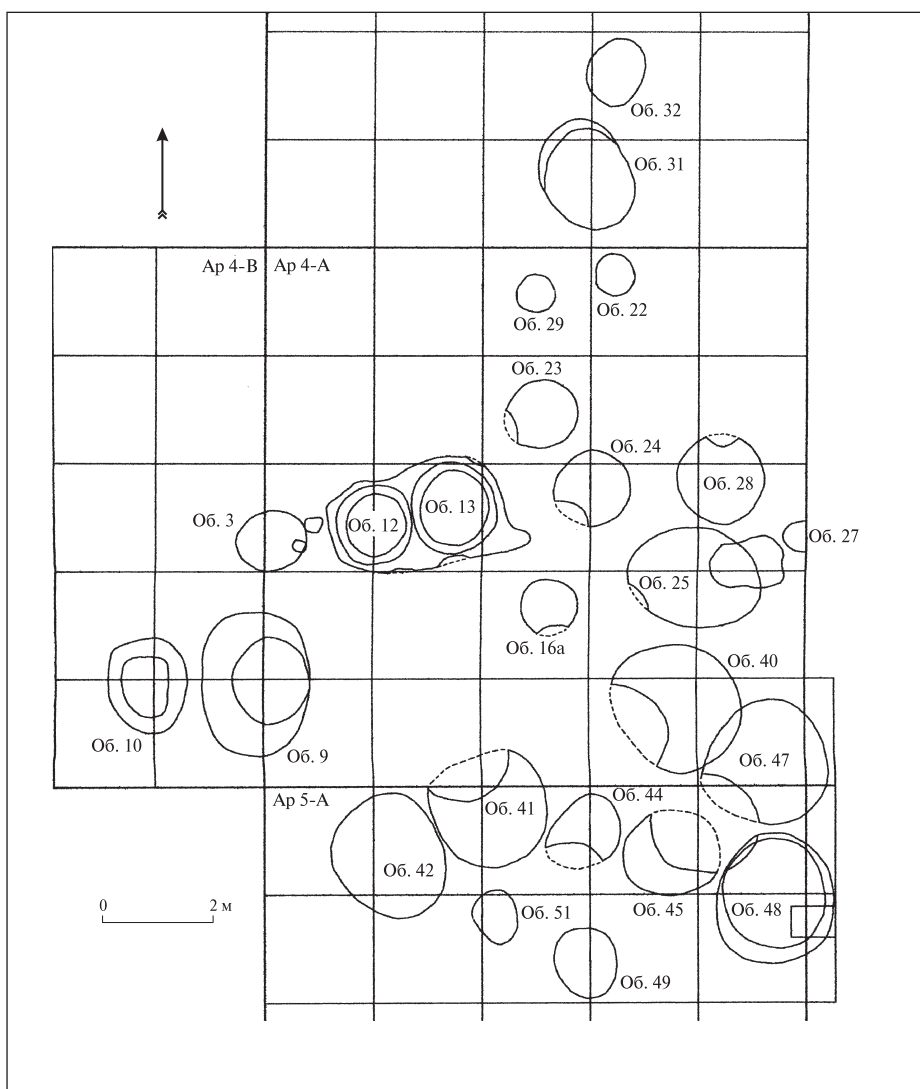

Рис. 1. Розваж-Кошара. Ділянка з вичленованими об'єктами городоцько-здовбицької культури

ся з перервами від 2005 р. експедицією Державного історико-культурного заповідника м. Острог під керівництвом О.Л. Позіховського.

Кераміка ГЗК траплялася на різних ділянках (див.: Позіховський, Охріменко, Охріменко 2007, рис. 8—10; 12; 14)¹, але об'єкти й численніші знахідки виявлені в центральній частині останця, дослідженій 2007 р. (розкоп II) за участю, зокрема, тодішнього співробітника Рівненського краєзнавчого музею В.О. Самолюка (Позіховський, Самолюк 2009). Культурний шар знищений щорічним вибиран-

¹ У цій публікації Г.В. Охріменко самотужки доповнив матеріали з Розваж-Кошари знахідками з Хорова уроч. Дубова (вказ. праця, рис. 8, 2; 9, 3), а також з розкопок М.А. Пелещишина в Хорові уроч. Підлужжя (вказ. праця, рис. 11). Подібна дезінформація трапляється і в інших працях Г.В. Охріменка та не вичерпується висловленими вже зауваженнями (див.: Бунятян 2008, прим. 8; Позіховський 2010, с. 5—6).

ням гною в кошарі. Відтак, об'єкти ГЗК (як і іншого часу) зафіксовані на рівні материка (приблизно $-0,4$ м від сучасної поверхні), від якого і подані тут усі виміри. Загалом виявлено 19 об'єктів ГЗК, ще п'ять віднесені до цієї культури згодом — через схоже заповнення сірвато-коричневим або темним супіском. Чимало матеріалів трапилося й поза ними.

Об'єкти утворюють компактне скупчення на ділянці $13,0 \times 12,0$ м з невеликим вільним простором у центрі, деякі ушкоджені пізнішими. На північ від цього скупчення простягалася рядком ще декілька об'єктів (рис. 1). Усі вони мають вигляд округлих чи овальних у плані ям, зазвичай неглибоких. Одразу зазначимо, що в ямах нерідко траплялися уламки посуду та крем'яні вироби енеолітичного часу², а іноді —

² Матеріали енеолітичної пори готує до друку О.Л. Позіховський.

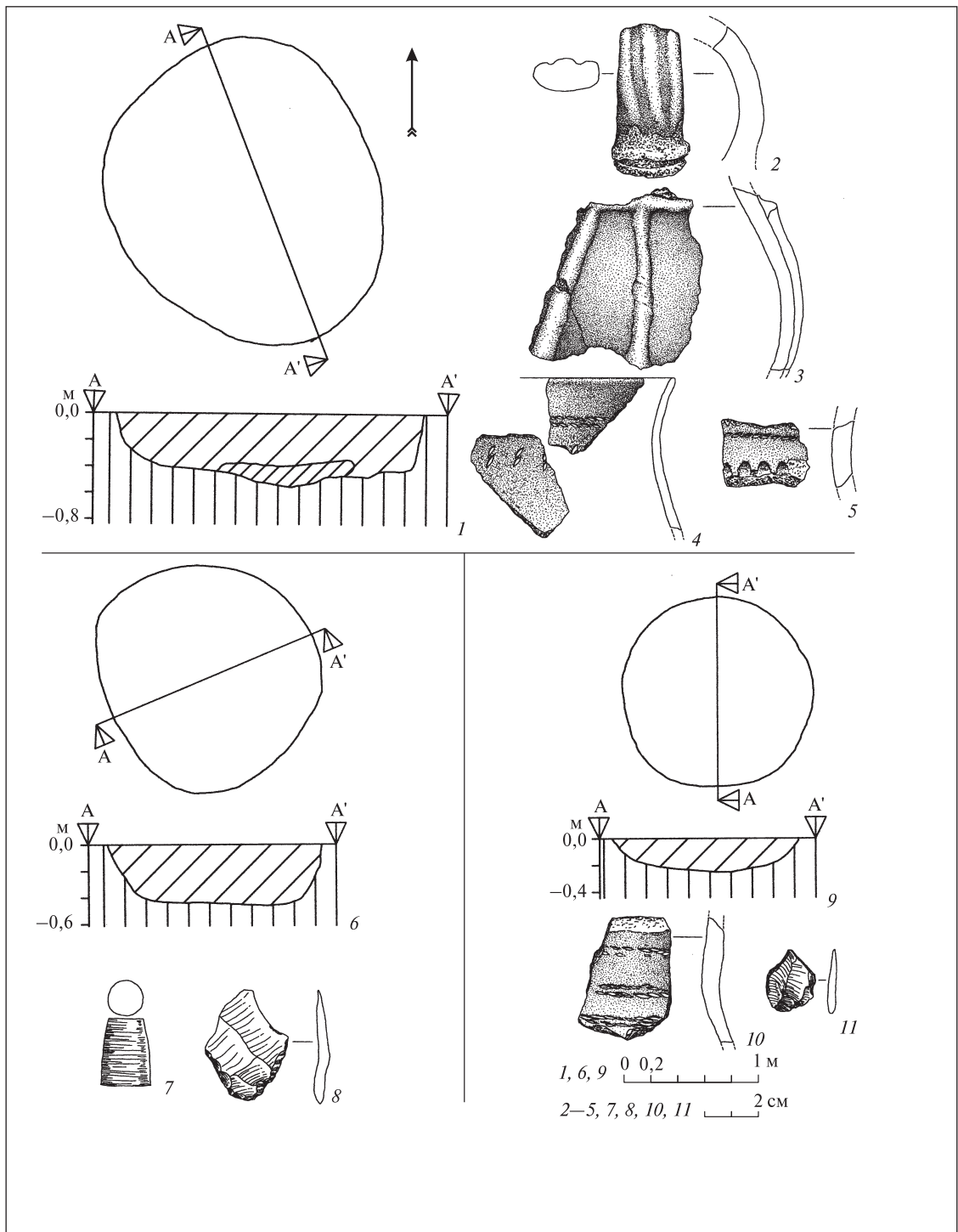

Рис. 2. Розваж-Кошара: 1–5 — об'єкт 42; 6–8 — об'єкт 51; 9–11 — об'єкт 49

й пізнішого. Тут ітиметься тільки про кераміку та інші вироби ГЗК, хоча є певні труднощі в культурній ідентифікації деяких крем'яних знарядь, але їх небагато.

Опис об'єктів. Південно-східну частину угруповання становили щонайбільше дев'ять об'єктів, розміщені в три ряди по лінії північний захід—південний схід. У крайньому з півдня ряду першим від центру був об'єкт 42 (рис. 2,

1) — овальна в плані яма розмірами 2,30 × 2,00 м і завглибшки (нагадаємо, від материка) 0,65 м. У її заповненні знайдено два шматки глиняної обмазки та 20 уламків кераміки, зокрема два фрагменти амфори з валиковим оздобленням (рис. 2, 2, 3), тонкостінного кубка з D вінця 9,0 см (рис. 2, 4) і горловини якоїсь посудини зі шнуровою орнаментациєю (рис. 2, 5), а також уламок ретушованого знаряддя.

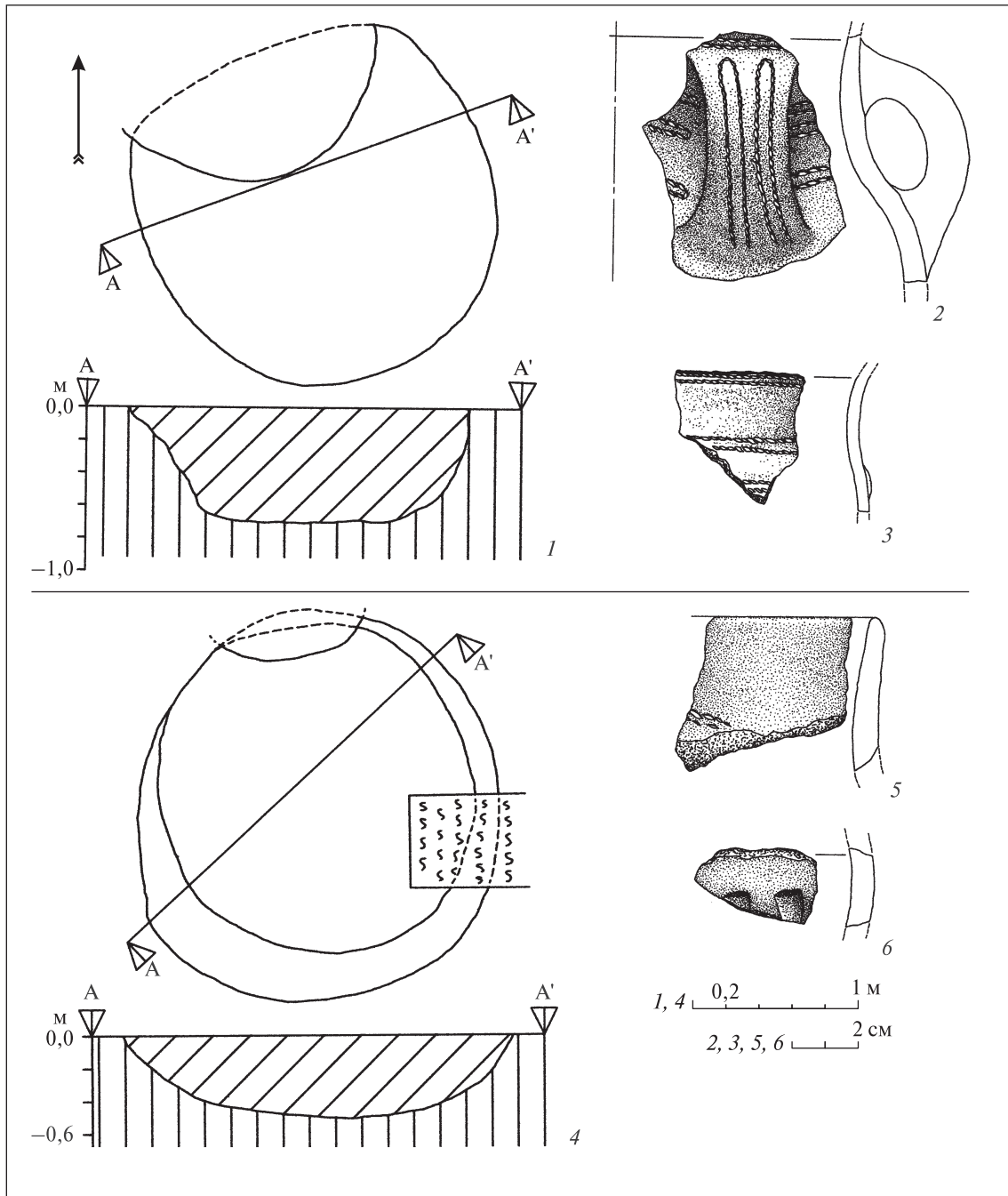

Рис. 3. Розваж-Кошара: 1–3 — об'єкт 41; 4–6 — об'єкт 48

Далі на південний схід був об'єкт 51 (рис. 2, б) — округла в плані яма діаметром 1,70 м і завглибшки 0,45 м. У її заповненні знайдено шматок обмазки, близько двох десятків дрібних уламків кераміки, висвердлина отвору кам'яної сокири та ретушований відщеп (рис. 2, 7, 8).

Крайнім у ряду був об'єкт 49 (рис. 2, 9) — округла в плані яма діаметром 1,40 м і завглибшки 0,25 м. Тут виявлено лише сім уламків кераміки, зокрема від горловини, оздобленої

парним шнуром, а також проколка на маленькому відщепі (рис. 2, 10, 11).

Ряд на північ від описаного розпочинав об'єкт 41 (рис. 3, 1) у вигляді округлої в плані ями діаметром 2,1 м і завглибшки 0,7 м. Північно-західну її частину перетнув об'єкт 37 доби раннього заліза. У заповненні виявлено 24 уламки посуду — два орнаментовані парним шнуром (рис. 3, 2, 3).

Далі на південний схід були об'єкти 44 (1,60 × 1,20 м і завглибшки 0,15 м) і 45 (приблиз-

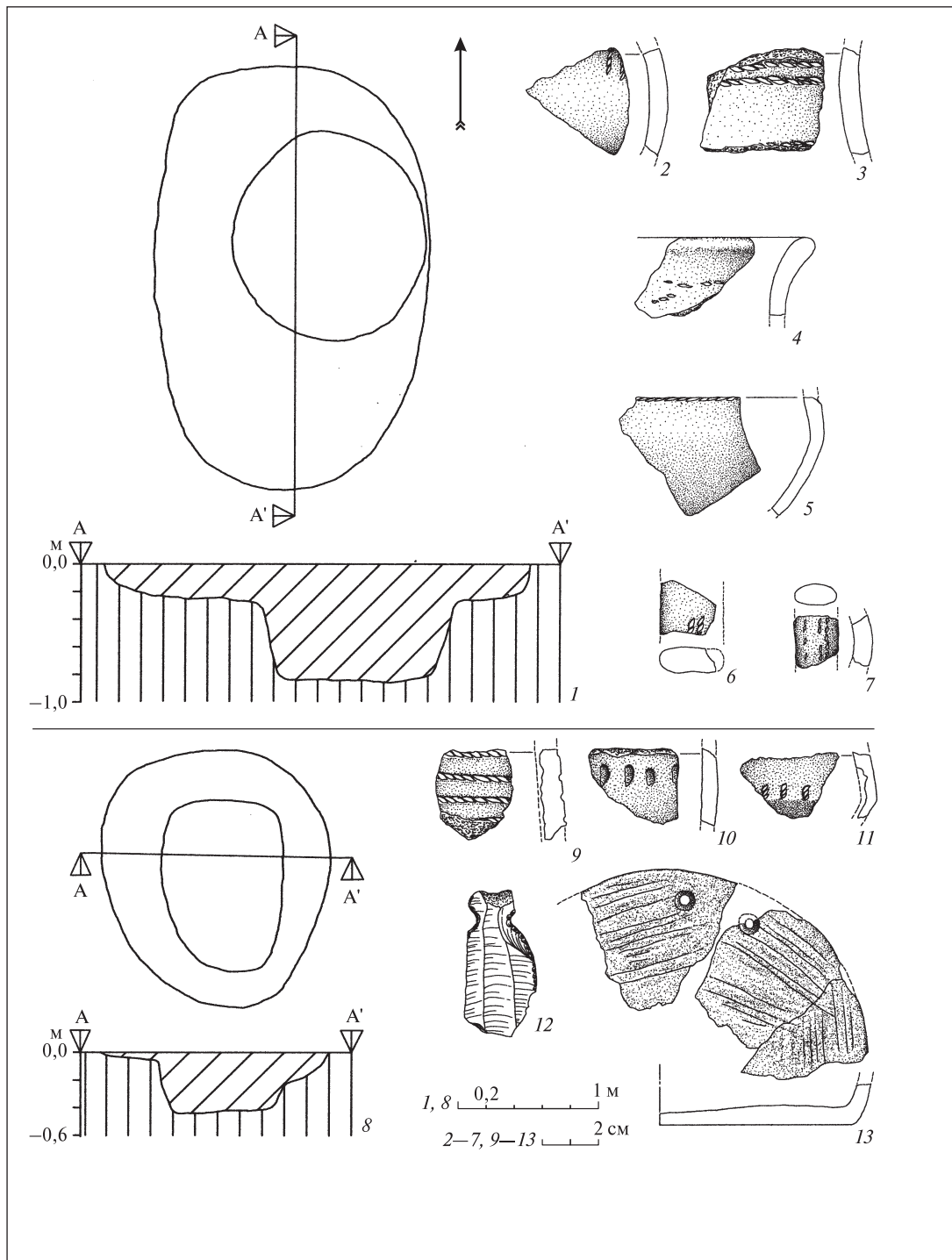

Рис. 4. Розваж-Кошара: 1–7 — об'єкт 9; 8–13 — об'єкт 10

ний діаметр 1,70 м, глибина 0,18 м) — овальні в плані ями, поруйновані пізнішими і віднесені до ГЗК умовно (знахідок не було). Замакав цей ряд об'єкт 48 (рис. 3, 4): округла в плані яма діаметром 2,3 м і завглибшки 0,5 м. З північного боку вона трішки порушена об'єктом 46 доби раннього заліза, а зі сходу — сучасним перекопом. У заповненні трапилися шмат глиняної обмазки та лише сім уламків кераміки. Виразні

два: вінце зі шнуровою орнаментациєю в основі шийки та стінка з рядком заглибин, продряпаних нігтем (рис. 3, 5, 6).

Ще північніше розміщувалися два об'єкти — 40 і 47 (рис. 1), з південного заходу частково ушкоджені об'єктами 38 і 46 доби раннього заліза. Перший діаметром 2,30 м і завглибшки 0,65 м; другий — з таким само діаметром завглибшки 0,45 м. Яма 47 частково перекрива-

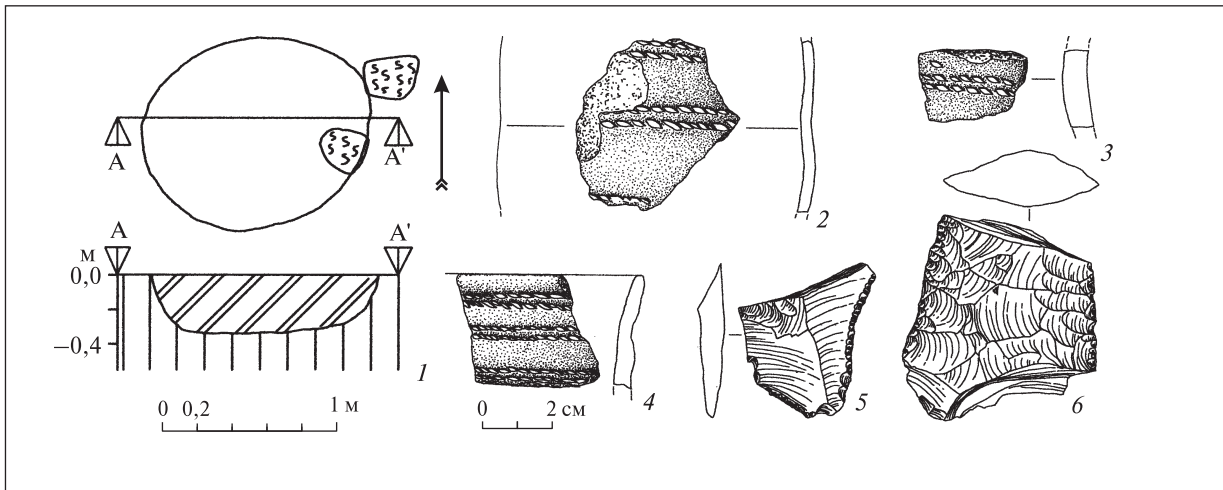

Рис. 5. Розваж-Кошара: об'єкт 3

ла яму 40, що нічого не додає, оскільки обидві вони були пусті і віднесені до ГЗК умовно.

Східна частина угрупування представлена об'єктами 9 і 10. *Об'єкт 9* (рис. 4, 1) розміщувався ближче до центру та мав вигляд ями з уступом. Зверху вона мала розміри $3,1 \times 2,0$ м і глибину 0,3 м. У західній її частині було заглиблення розміром $1,50 \times 1,40$ м і завглибшки 0,55 м від уступів. У заповненні знайдено близько 50 дрібних уламків кераміки, зокрема ручок, лише кілька орнаментовані (рис. 4, 2–7).

Подібну форму мав і *об'єкт 10* (рис. 4, 8), але він був менший — $1,85 \times 1,65$ м. Нижня камера, $1,20 \times 0,90$ м і завглибшки 0,45 м, вирита в центрі, а уступи розміщувалися на різній висоті — нижче в східній частині та вище в західній. Із 29 фрагментів кераміки — три орнаментовані стінки і уламки денця $\text{D } 14,0$ см з двома просвердленими отворами для ремонту? (рис. 4, 9–11, 13). Можливо, до ГЗК можна віднести й двобічний скобель на пластині (рис. 5, 12).

З півночі коло замикала група з дев'яти об'єктів. Крайній зі сходу *об'єкт 3* — яма овальних обрисів розмірами $1,30 \times 1,10$ м і завглибшки 0,35 м (рис. 5, 1) зі слідами пізніших ямок. В ній знайдено 19 уламків кераміки. З-поміж виразних — уламки кубка з ледь наміченим перехватом посередині $\text{D } 9,0$ см (рис. 5, 2), вінця $\text{D } 10,0$ см (рис. 5, 4) та горловини (рис. 5, 3), оздоблені горизонтальними смугами парного шнура. Трапилися також ретушований відщеп і фрагмент біфаса — серпа? (рис. 5, 5, 6).

На схід від об'єкта 3 розміщені *об'єкти 12* і *13* — ями, вириті з однієї заглибленої площадки (рис. 6, 1). У першій діаметром 1,10 м і завглибшки 0,55 м виявлено 21 уламок кераміки. Показові фрагменти двох амфор, зокрема оздоблена парним шнуром із D вінець 15,0 см

(рис. 6, 8, 9), уламок горловини з потрійним шнуром (рис. 6, 7) і великий фрагмент кубка з прямими дещо розхиленими стінками $\text{D } 17,0$ см (рис. 6, 10). З поодиноких крем'яних виробів укажемо фрагмент ретушованої з одного боку пластини і тоненький ретушований відщеп (рис. 6, 11, 12).

У ямі 13 — діаметром 1,3 м і завглибшки 0,6 м — знайдено таке само число уламків кераміки, з яких чотири орнаментовані (рис. 6, 2–5), а також фрагмент біфаса — серпа? (рис. 6, 6).

Ще далі на схід був *об'єкт 24* у вигляді ями діаметром 1,45 м і завглибшки 0,35 м (рис. 7, 1). З південно-західного боку вона була частково порушена ямою 14 лука-райковецької культури. Виявлено 18 фрагментів кераміки, зокрема три орнаментовані, а також білатеральний різець на уламку пластини (рис. 7, 2–5).

На північ від нього був *об'єкт 23* — округла в плані яма, дещо пошкоджена з південного заходу об'єктом 18 лука-райковецької культури. Діаметр 1,4 м, глибина 0,4 м. З кільканадцяти уламків кераміки виразні представлені двома неорнаментованими вінцями — одне розхилене догори $\text{D } 12,0$ см (рис. 7, 7, 9) — і стінками зі шнуровою орнаментациєю (рис. 7, 8, 10). Знайдено також уламок біфаса — черешок списа? (рис. 7, 11).

На південь від об'єкта 24 розміщувався *об'єкт 16a* — яма діаметром 1,10 м і завглибшки 0,48 м. У ній знайдено кілька уламків посуду (рис. 7, 12–14).

Лінію далі на схід продовжував *об'єкт 28* діаметром 1,50 м і завглибшки 0,25 м. Виразних матеріалів тут не знайдено (рис. 7, 15).

На південь від нього — *об'єкт 25* — доволі велика ($2,6 \times 1,9$ м), але мілка (0,25 м) яма, яку

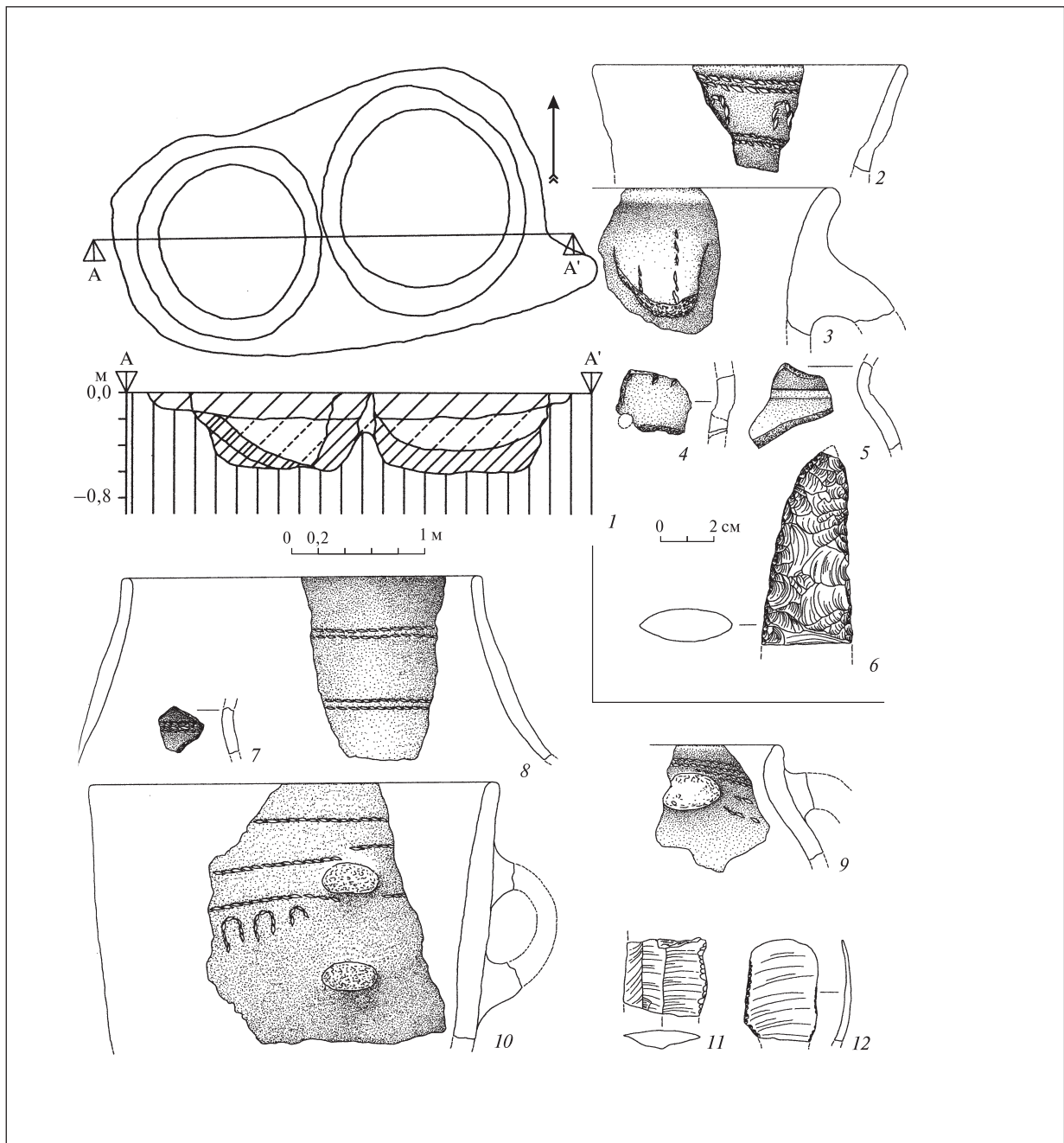

Рис. 6. Розваж-Кошара: 1 — об'єкти 12 (ліворуч) і 13; 2—6 — знахідки з об'єкта 13; 7—12 — знахідки з об'єкта 12

частково перетнуто з південного заходу житло лука-райковецької культури, а зі сходу вона поруйнована сучасним перекопом (рис. 8, 1). У ямі трапилося 24 уламки кераміки, зокрема, мабуть, від циліндричного кубка, оздобленого горизонтальними пасмами потрійного шнура (рис. 8, 5), облямованими знизу шнуровими вертикальними лініями; черпака з такими само пасмами (рис. 8, 2) і грубих стінок з отворами для ремонту? (рис. 8, 3, 4), а також уламок біфаса (рис. 8, 6).

На захід від об'єктів 25 і 28 був об'єкт 27 — яма діаметром 1,6 м і завглибшки 0,4 м. З-поміж 30 уламків кераміки є фрагмент ручки, оздобленої пасмами потрійного шнура (рис. 8, 7, 8).

Планіграфічно центром північного відгалуження був об'єкт 31 — доволі велика яма овальних обрисів 2,10 × 1,65 м і завглибшки 0,45 м (рис. 9, 1). Північно-західна сторона її похила, південно-східна — вертикальна. З кільканадцяти уламків кераміки найвиразніші представлені фрагментами великих амфор з D тулуба

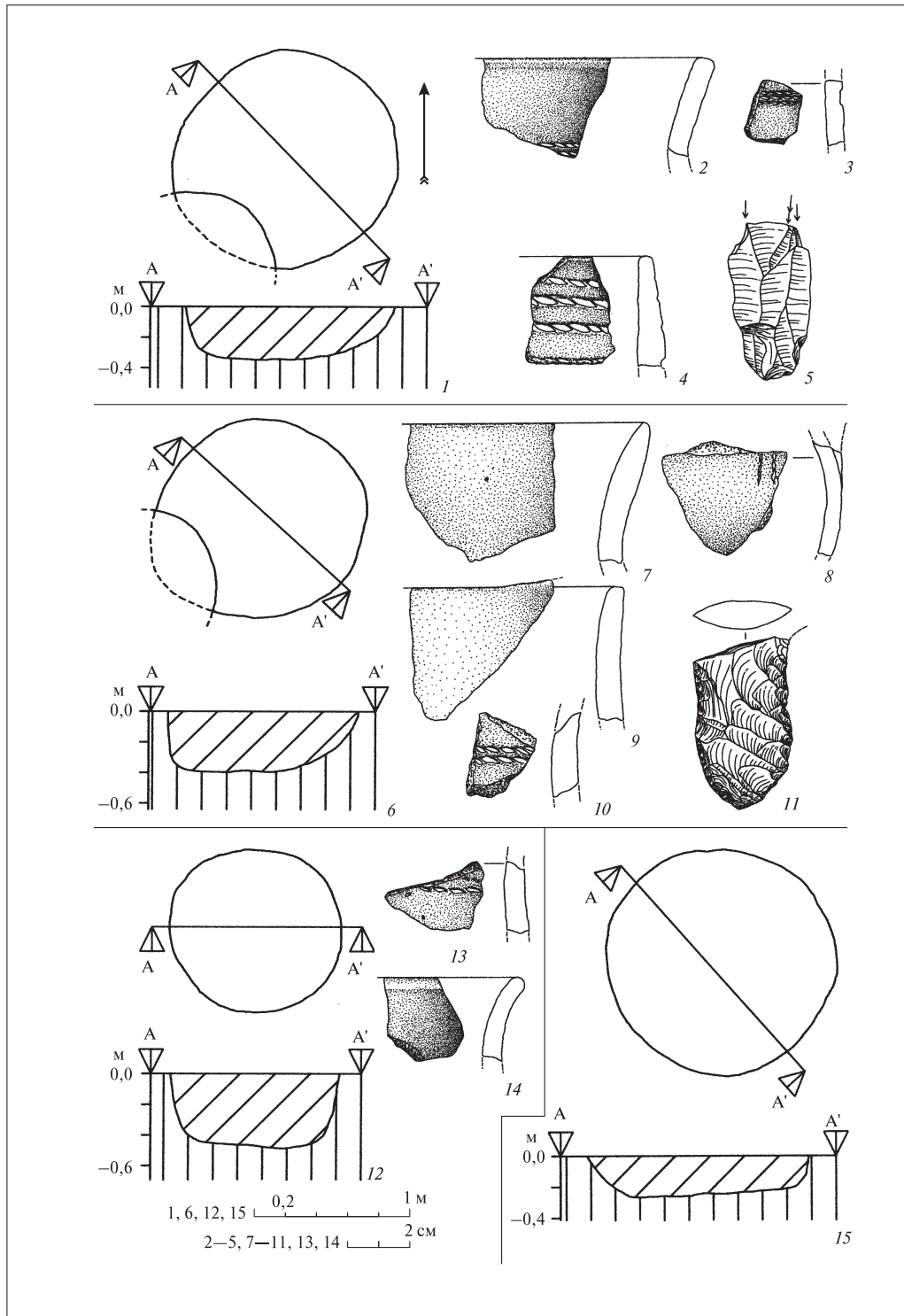

Рис. 7. Розваж-Кошара: 1–5 — об'єкт 24; 6–11 — об'єкт 23; 12–14 — об'єкт 16а; 15 — об'єкт 28

27,0 см (рис. 9, 2) та 30,0 см (рис. 9, 8), а також з D горла 12,0 см і 16,0 см (рис. 9, 3, 7) і дрібнішими уламками, з-поміж яких є уламок стінки з валиком (рис. 9, 4–6).

На південь від нього розміщувався об'єкт 22 — яма з прямовисними стінами розмірами 0,85 × 0,75 м і завглибшки 0,60 м (рис. 10,

1). У ній виявлено близько 40 уламків кераміки, зокрема від циліндричного кубка D 10,0 см, оздобленого горизонтальними смугами потрійного шнура, облямованих знизу рядком вдавнень пальця (рис. 10, 2), уламок вінця D 16,0 см з валиком на середині горловини та шнуровим орнаментом нижче та ін. (рис. 10, 3–8).

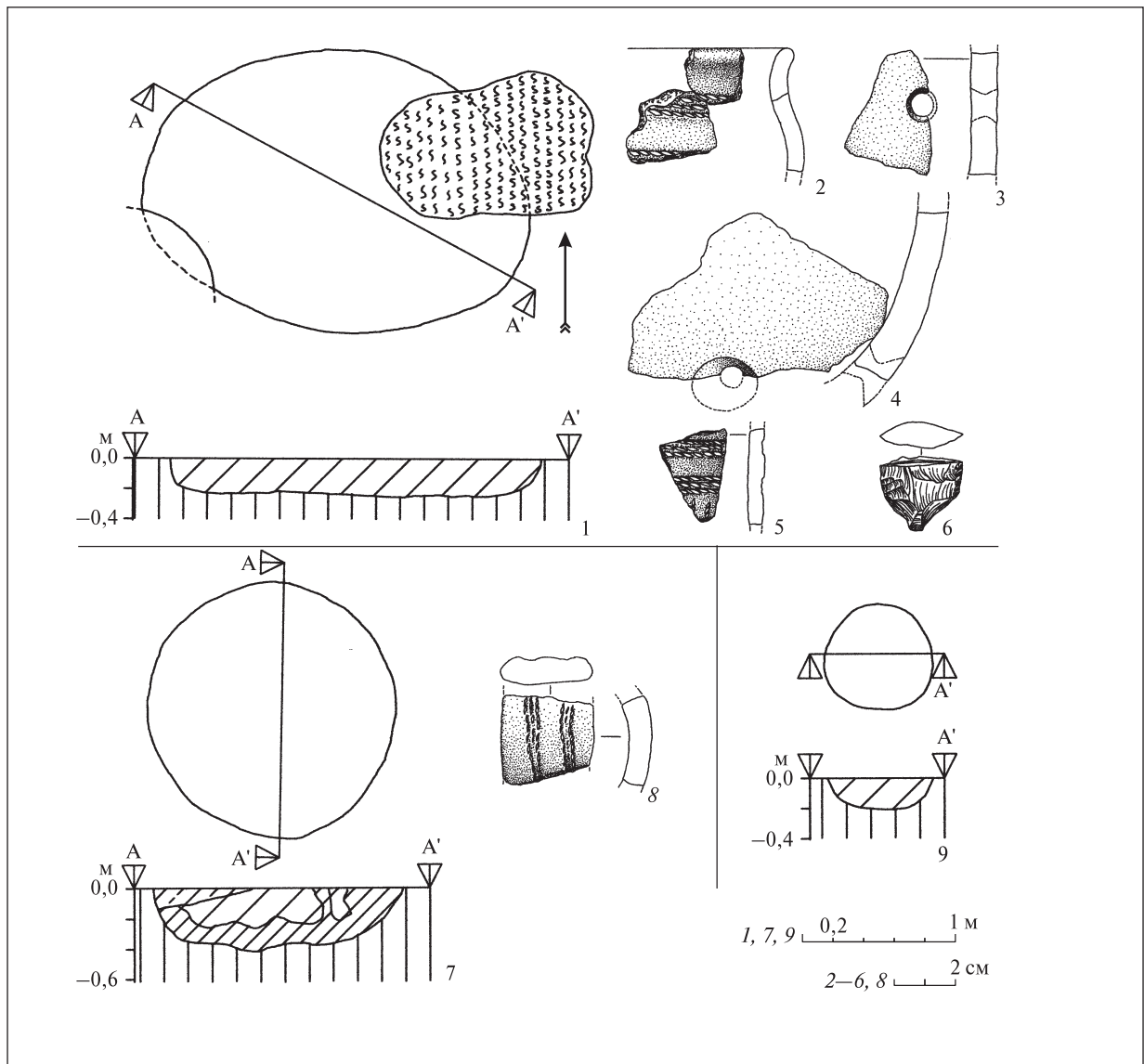

Рис. 8. Розваж-Кошара: 1–6 — об'єкт 25; 7, 8 — об'єкт 27; 9 — об'єкт 29

Знайдено також майже цілу грубу крем'яну сокиру-тесло лінзоподібного перекрою з зашліфованим лезом, ретушований по периметру скребок і пластинчастий відщеп з ретушю (рис. 11, 9–11).

Так само на південь, але дещо західніше, був об'єкт 29 (рис. 8, 9) — округла яма діаметром 0,7 м і завглибшки 0,2 м, в якій виявлені лише чотири уламки неорнаментованих стінок і крем'яної пластини.

Останній об'єкт 32 лежав на північний схід від об'єкта 31 — овальних обрисів зовсім мілка яма розміром 1,25 × 1,05 м з нерівним дном (рис. 11, 1). У ній виявлено 22 уламки кераміки, зокрема майже цілої приземкуватої амфори Н 21,1–21,6 см з D вінець 14,0 см, D тулуба 23,0 см і D дна 10,0 см, оздобленої на горловині

смугами парного шнура, облямованими знизу рядком коротеньких петельок (рис. 11, 9); фрагмент орнаментованої амфори з D тулуба 22,0 см (рис. 11, 5); уламки великої посудини з гладенькими валиками на горловині (D 14,0 см) та ін. (рис. 12, 2–4, 6). Трапилися також ретушований відщеп і уламок (обушок) лінзоподібного перекрою сокири-тесла (рис. 11, 7, 8).

Поза об'єктами знайдено близько 200 уламків посуду ГЗК. Це, зокрема, фрагменти великого посуду з D вінця 12,0 см (рис. 12, 1), 10,0 см (рис. 12, 2), 14,0 см (рис. 12, 8), 12,0 см (рис. 12, 7), 16,0 см (рис. 12, 14) і 15,0 см (рис. 12, 15). Є також уламки кубків з діаметром вінця 10,0 см (рис. 12, 6), 8,0 см (рис. 13, 2) і 7,0 см (рис. 13, 9), а ще — чимало ручок від амфор і кубків (рис. 13, 14), як і впізнаваних від

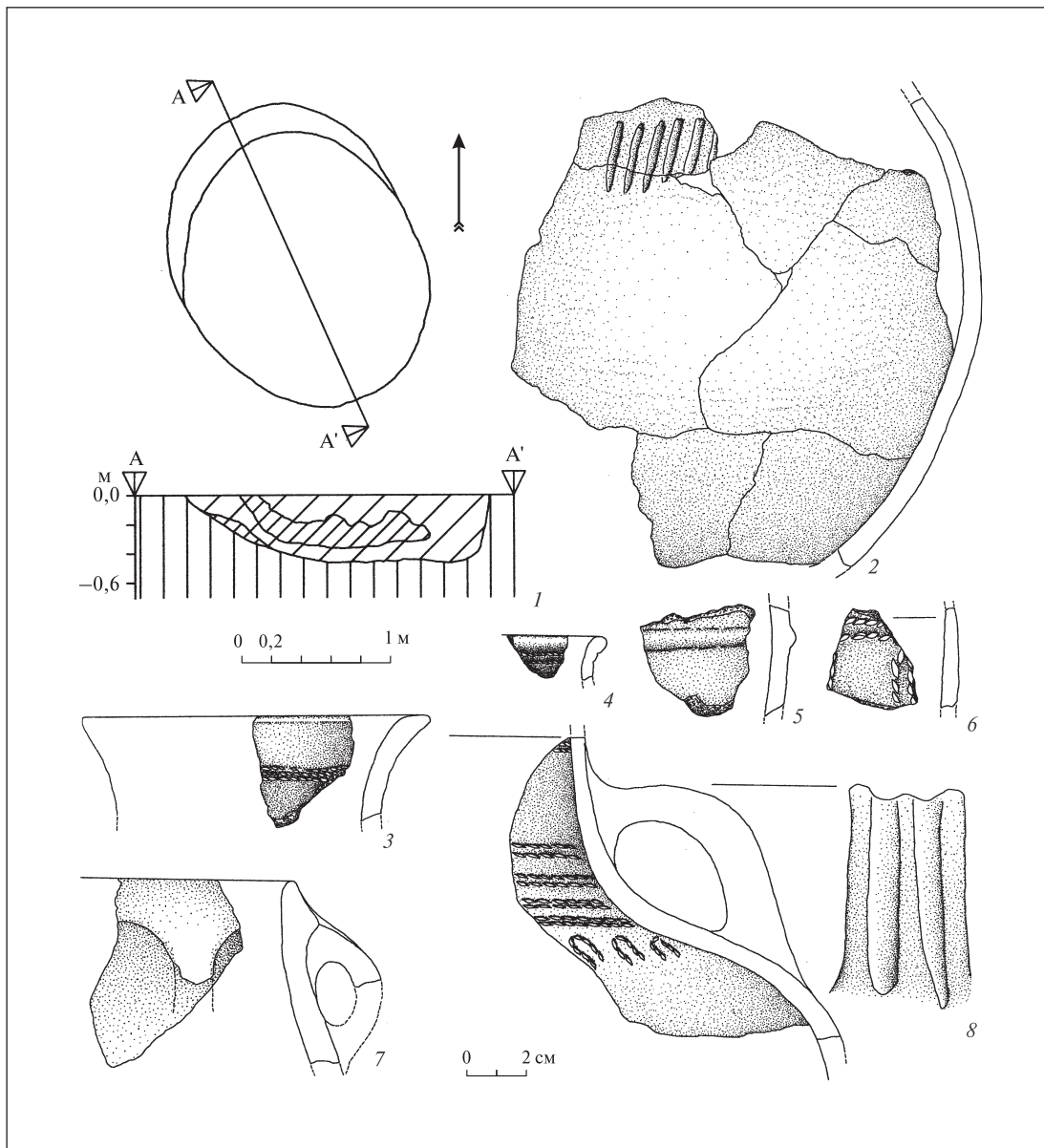

Рис. 9. Розваж-Кошара: об'єкт 31

них інших фрагментів. Вони традиційно оздоблені шнуровим орнаментом. Водночас, як і в деяких об'єктах, трапилися кераміка з валиком, в одному випадку орнаментованим скісними коротенькими смужками з парних шнурових ліній (рис. 13, 4).

Крем'яних виробів небагато. Це, головним чином, біфаси — уламки сокир-тесел, списів, серпів та ін. (рис. 15, 1—7, 9—11). Трапилися також груба кам'яна сокира-тесло (рис. 14, 8) і дрібні уламки бойових сокир.

Характеристика матеріалів. Перше, що привертає увагу, це доволі значна щільність об'єктів ГЗК, більшість з яких були, вочевидь, ямами господарського призначення. Але не виключено, що більші об'єкти (9, 25, 31, 40—42 і 47) мо-

гли бути складовою двокамерного помешкання, що включало наземну та заглиблену частини. Подібні зафіксовані І.К. Свешніковим на поселенні Здовбиця і представлені двома варіантами — у вигляді ями з уступами (землянка 1), за формою та розмірами подібної до об'єкта 9 у Розваж-Кошарі, та просторої ями (землянка 2). В обох випадках вогнище розміщувалося поряд заглибленої камери, мабуть, на рівні давнього горизонту (Свешников 1961, рис. 21), де був навів чи якась інша споруда. Зауважимо, попри те, що це поселення вчений відніс до еталонних пам'яток пізнього (здовбицького) етапу ГЗК, до того слід ставитися критично. Вказані житла виявлені на різних розкопах десь за 40,0 м одне від одного, вони різняться

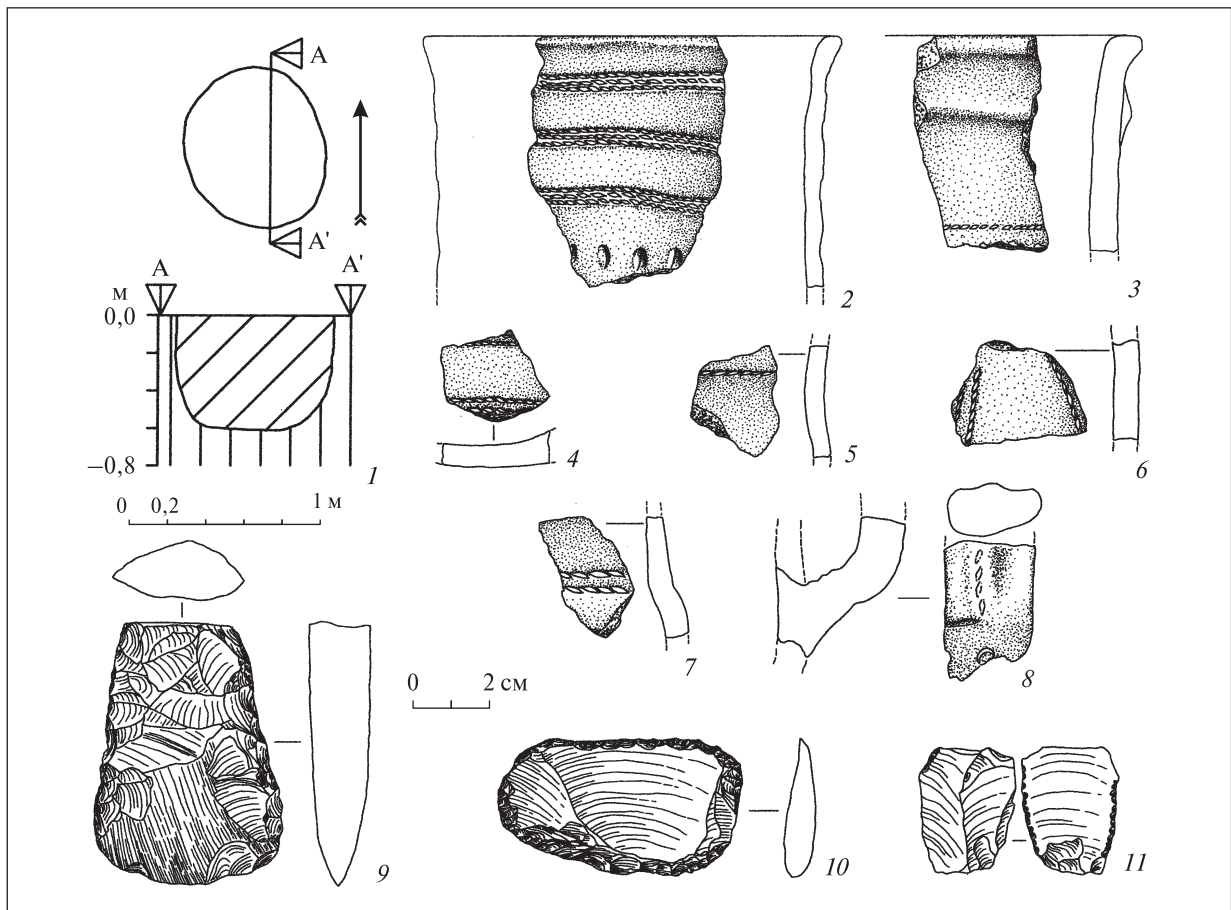

Рис. 10. Розваж-Кошара: об'єкт 22

конструктивно і за керамікою. Якщо землянку 1 можна інтерпретувати як пізню, то в землянці 2 не трапилося діагностичної кераміки, а на розкопі відмічені два уламки кераміки з пасмами потрійного шнура і широкої ручки ковша (Сवेशников 1961, с. 62, рис. 20, 14, 15), які, на нашу думку, прикметні ранній порі ГЗК.

Кількість і щільність об'єктів побічно може вказувати на тривалість існування поселення. Це підтверджує і типологічне розмаїття знахідок. Попри знищення культурного шару поселення Розваж-Кошара дало найчисленнішу добірку кераміки. Нагадаємо, що на пам'ятках, досліджених І.К. Сवेशниковим, кераміки виявлено напрочуд мало. Значна кількість ручок, як і інші фрагменти, вказують, що тут перевагував традиційний для ГЗК посуд — амфори й кубки, прикрашені шнуровим орнаментом. Розпізнати їх можна лише за більш-менш великими профільованими фрагментами та частково ручками, оскільки за товщиною стінок вони рідко різняться. Обидва різновиди представлені і тонкостінними виробами, і дуже грубими. Загалом товщина їх коливається від 0,4—0,5 см до 1,0 см, але найчастіше (приблиз-

но половина) завтовшки 0,6—0,7 см. Кераміка зовні світло-брунатна, сіро-чорна чи чорна, заглажена (зрідка горбкувата), в тісті помітні домішки дрібнозернистої жорстви з блискітками піриту чи слюди, подрібненого перегорілого кременю та піску.

Та попри традиційність керамічного комплексу він демонструє й певні особливості. Насамперед привертають увагу уламки, які, зважаючи на профіль, походять від циліндричних кубків (рис. 6, 10; 10, 2; 13, 9; 14, 1, 3). Зауважимо, що на тлі даних І.К. Сवेशникова, кількість знахідок такого посуду нині суттєво зросла, зокрема й за рахунок поховань, виявлених і в околицях Острога (Самолук 2009). Зафіксовані вони й на інших пам'ятках цього міста (Позіховський, Бондарчук, Вертелецький 2011). Схоже, що циліндричні кубки були прикметні ГЗК впродовж усього її розвитку і становили одну з її прикметних рис (Бунятян 2008, с. 16). Звернемо увагу на кубок з об'єкта 3 з ледь наміченим перехватом посередині (рис. 5, 2) — оздоблена в манері посуду ГЗК така форма дещо нагадує кубки середньодніпровської культури. І дивуватися цьому не доводиться,

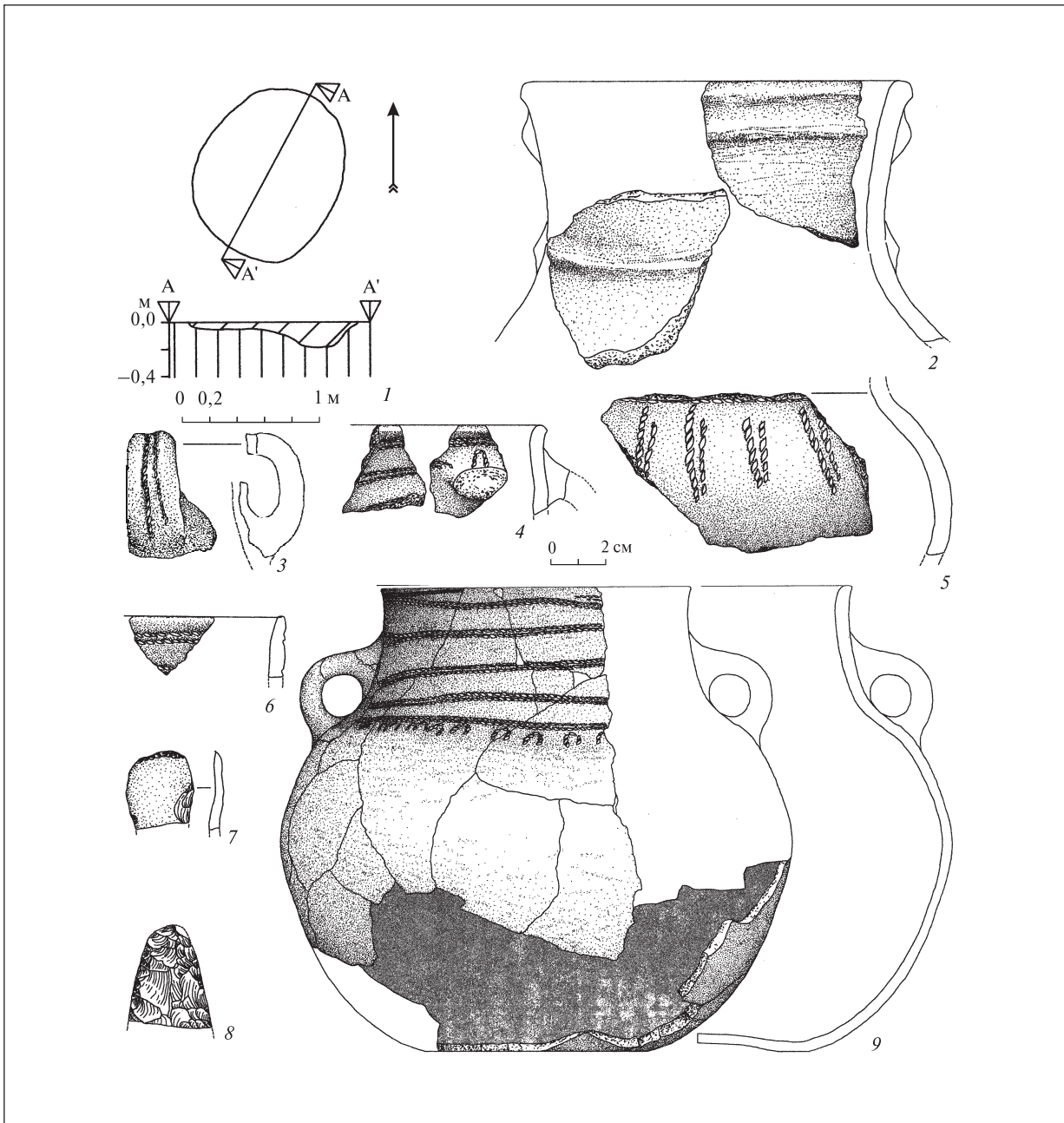

Рис. 11. Розваж-Кошара: об'єкт 32

оскільки в Розваж-Кошарі (розкоп 1), як і загалом на Західній Волині, відомі зразки посуду цієї культури ((Позіховський, Бардецький 2009, с. 238; Bunyatyan, Samolyuk 2009).

Що стосується оздоблення, то відзначимо доповнення традиційного орнаменту з горизонтальних шнурових ліній чи пасм із них рядком вертикальних коротеньких чи видовжених петельок (складений удвоє шнур). Вони облямовують орнаментальну зону знизу (рис. 6, 10; 9, 8; 11, 5, 9 та ін.), а коротенькі петельки іноді вміщені й поміж смугами лінійного орнаменту (рис. 6, 2; 12, 6). Відомі досі поодинокі ек-

земляри так оздобленого посуду створювали враження його винятковості в ГЗК. Сьогодні один із варіантів такого оздоблення, а саме у вигляді рядка коротеньких петельок, можна вважати однією з її прикметних рис. Деякі циліндричні кубки були, схоже, орнаментовані повністю вертикальними шнуровими лініями (рис. 12, 17). Зрештою, привертає увагу значна кількість уламків, оздоблених горизонтальними й вертикальними смугами потрійного шнура (рис. 14).

Відносна хронологія. Відсутність стратифікованих об'єктів, як і матеріалу для радіокар-

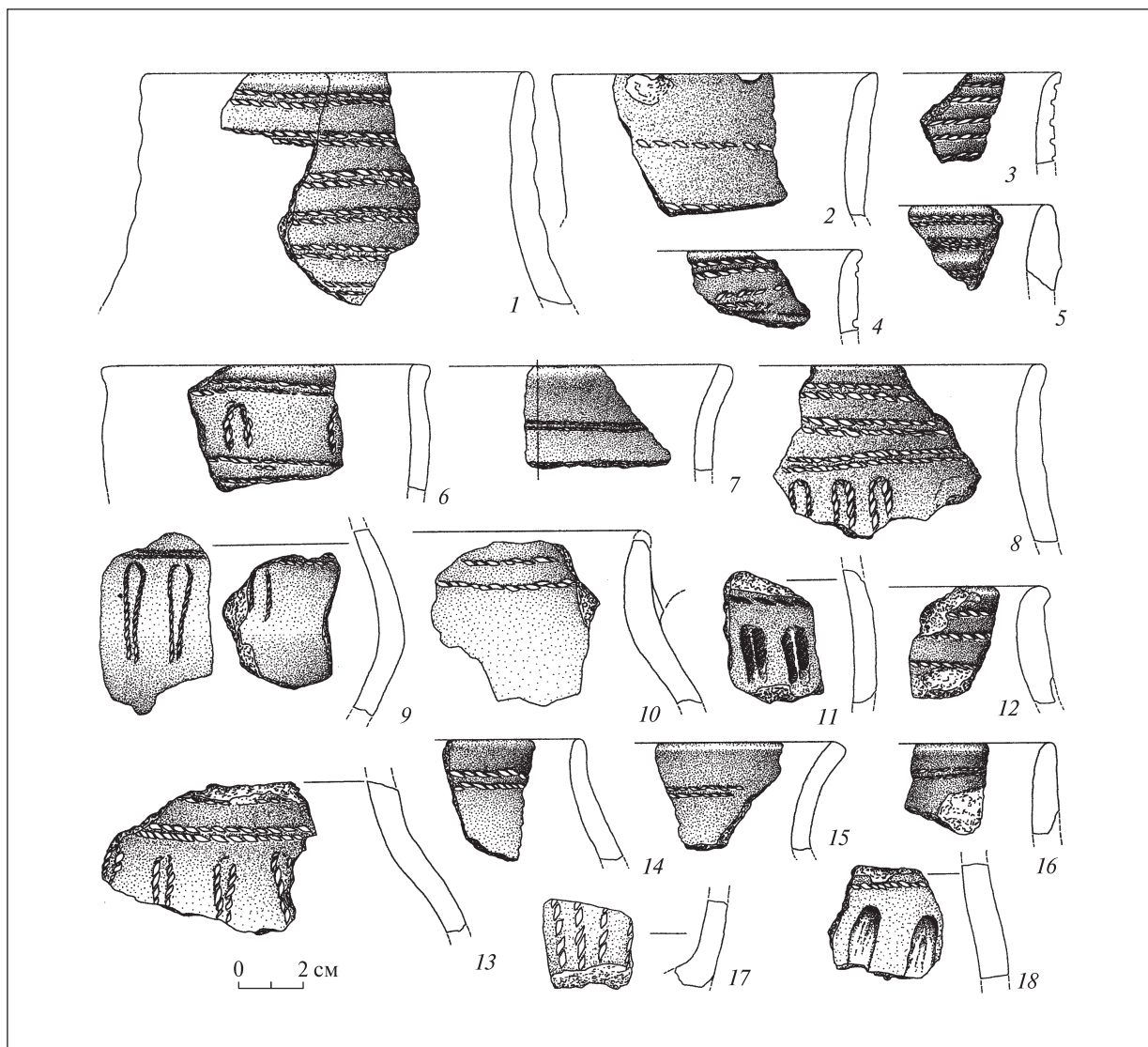

Рис. 12. Розваж-Кошара: знахідки з території поселення

бонного датування, дозволяє висловити лише деякі міркування стосовно хронологічної позиції поселення Розваж-Кошара. За стилістичними особливостями кераміки складається враження, що поселення існувало впродовж майже всього часу ГЗК або ж ця місцина неодноразово заселялась її носіями.

Найраніший горизонт репрезентує кераміка, оздоблена горизонтальними смугами потрійного шнура. Розваж-Кошара — перша пам'ятка, де такий посуд становить значну частку. Важливою є знахідка фрагментів так оздобленого черпака (рис. 8, 2). Оскільки такі вважають прикметною рисою протомежановицької фази, то їхня відсутність на Західній Волині стала підставою для омолодження початку ГЗК, а водночас і для визнання її східним відламом межановицької культури (Kadrow, Machnik 1997, s. 139—142).

Матеріали з Розваж-Кошари вказують, що такі знахідки — справа часу. 2009 р. великий фрагмент подібного черпака знайдений на багат шаровій пам'ятці біля с. Полонка неподалік Луцька, помилково віднесений до стижовської культури (Златогорський, Баюк 2010, с. 149, рис. 2). Оскільки ця знахідка була там єдина, можливо, вона походить зі зруйнованого поховання.

Однак справа, зрештою, не в черпаках. Якщо орієнтуватися на оздоблення як хроноіндикатор, то на Західній Волині вказаний стиль виражений цілком відчутно, але пов'язаний з іншими формами кераміки. Із розпізнаваних — це, головне, амфори й циліндричні кубки. Поселення Розваж-Кошара не тільки суттєво поповнило добірку такого посуду, а й дало певні варіації оздоблення. Приміром, смуги з потрійних шнурових ліній може знизу облямо-

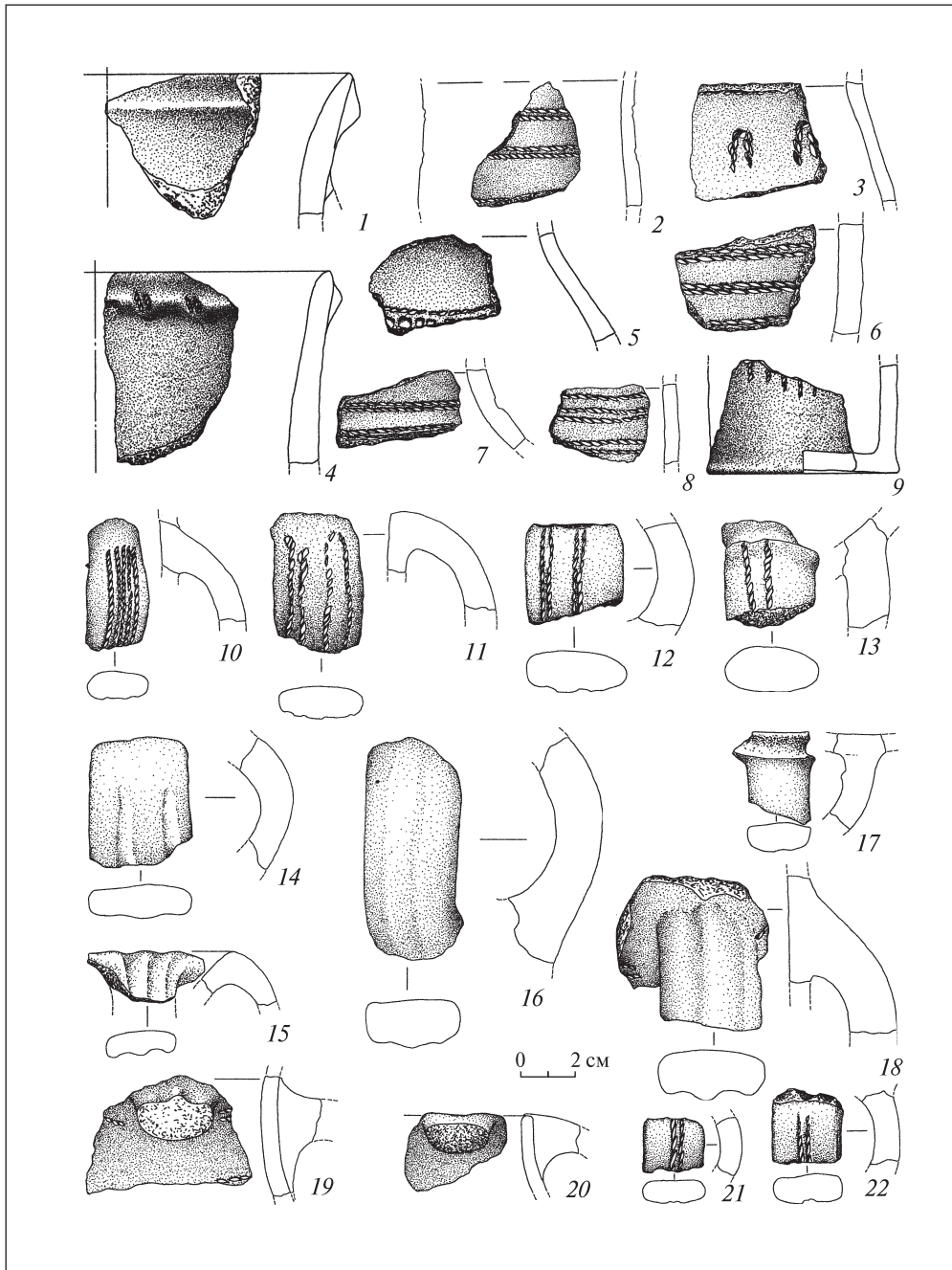

Рис. 13. Розваж-Кошара: знахідки з території поселення

вувати рядок вдавлень від пальця (рис. 10, 2) або вертикальних шнурових ліній (рис. 8, 5). На одному фрагменті амфори поміж смугами горизонтальних пасм на горловині нанесений рядок делікатних вдавлень пальцем, а на плічка спускаються групи з трьох пасм знову ж таки з потрійних шнурових ліній (рис. 14, 12). Такі само вертикальні пасма є й на інших уламках, що походять від амфор і циліндричних кубків (рис. 14, 3, 10, 11). Хоча деякі фрагменти надто дрібні, декотрі і за оздобленням, і за локалізацією ручок можуть походити від амфор горо-

доцького зразка (рис. 14, 13–15; пор.: Сवेशніков 1974, рис. 26, 14, 17).

Більшість уламків посуду, оздобленого пасмами потрійного шнура, знайдені поза об'єктами. Відтак, виникає запитання, чи не походять вони з найраніших знищених об'єктів ГЗК, скажімо наземних жител, відомих за поселенням Городок? Є спокуса з раннім етапом, синхронним протомежановицькій фазі, пов'язати об'єкт 25 — за розмірами то могли бути рештки трохи заглибленої оселі. В ньому знайдені уламки таким чином оздоблених

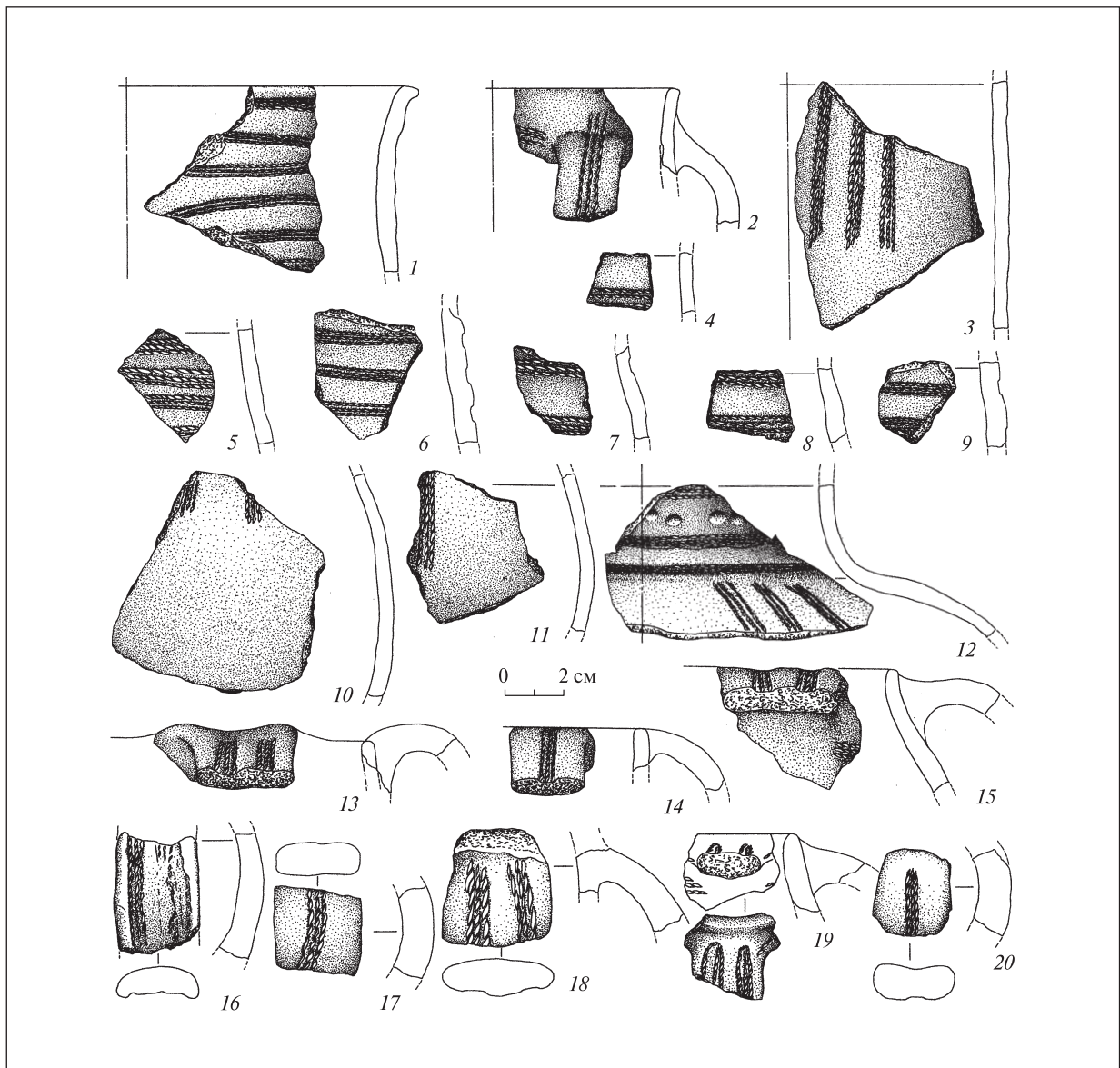

Рис. 14. Розваж-Кошара: знахідки з території поселення

двох посудин (черпака та, мабуть, циліндричного кубка), а також якоїсь дуже грубої амфори (товщина стінок 1,0–1,2 см) і фрагмент біфаса (рис. 8, 1–6).

Чільне місце в Розваж-Кошарі посідає кераміка, прикрашена горизонтальними смугами парного шнура. Нагадаємо, що такий стиль оздоблення, що може доповнюватися знизу (на тулубі) такими само вертикальними пасмами чи у вигляді довгих петель, розглядають як прикметну рису ранньої фази межановицької культури, хоча, затухаючи в класичній фазі, подібна орнаментация відроджується в деяких локальних групах її пізньої фази (Kadrow, Machnik 1997, s. 34–38; rys. 8; 10; 11–13; 41; 42). У нашому випадку для визначення відносної позиції таким чином орнаментованого посуду не виста-

ча, окрім стратиграфічних даних, форми. Якщо орієнтуватися на таку деталь як розміщення ручок, прикметну ранній фазі межановицької культури, — єдине, що зрідка вціліло в Розваж-Кошарі, а саме прикріплення верхнього кінця до краю вінець чи дещо нижче (Kadrow, Machnik 1997, s. 38–39), то такі походять з об'єктів 12, 13, 32 і культурного шару з не завжди чітко визначеною орнаментацией (рис. 6, 3, 9; 11, 4; 13, 20). Водночас є й зразки амфор з нижче розміщеними ручками — верхній край приблизно на середині горловини, нижній на плічках. Майже ціла така амфора приземкуватої форми з широким дном походить з об'єкта 32 (рис. 11, 9), а уламок — з об'єкта 31 (рис. 9, 8). На обох парні шнурові лінії облямовані знизу рядком коротких петельок.

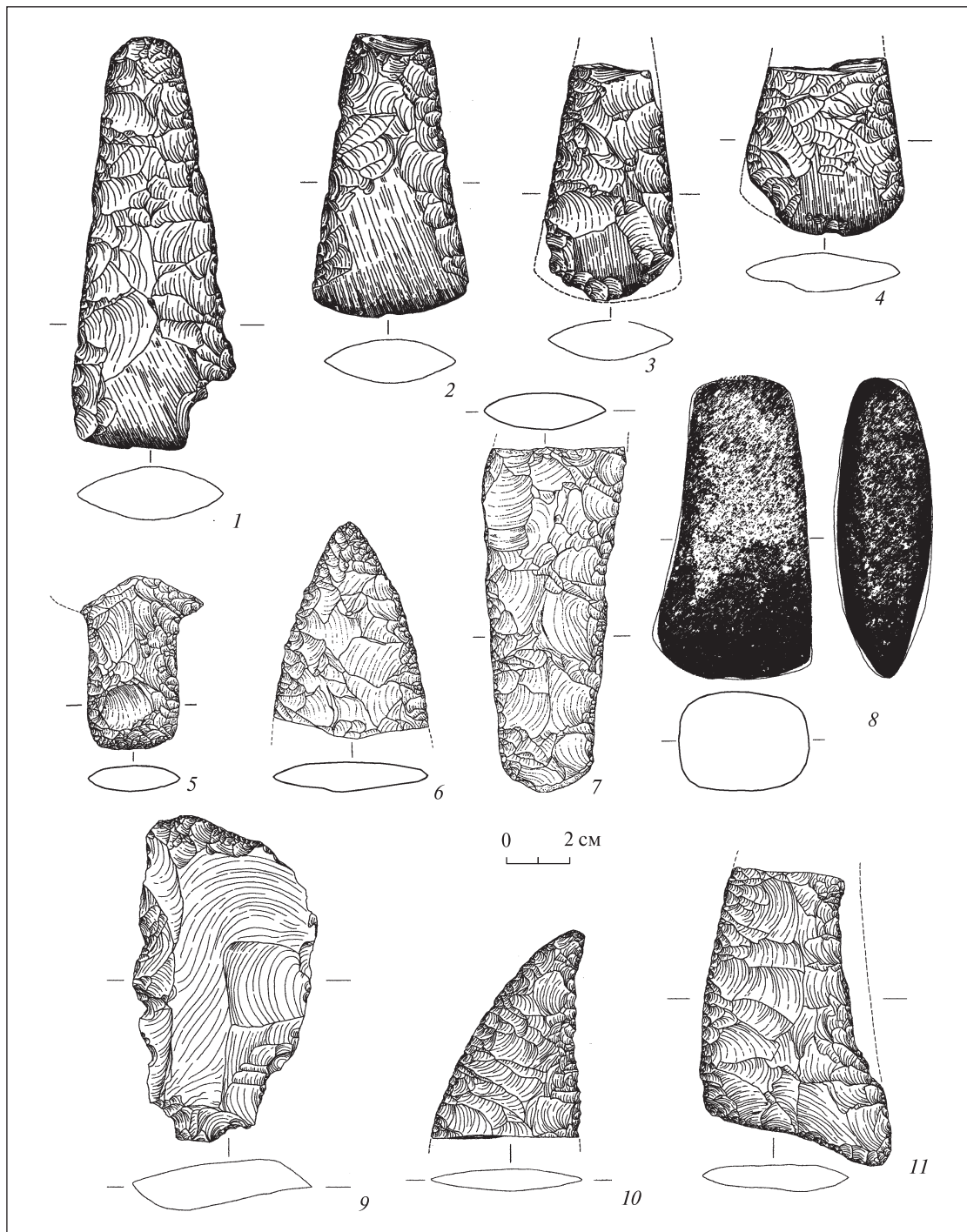

Рис. 15. Розваж-Кошара: знахідки з території поселення

Зважаючи на інші пам'ятки ГЗК, зазначимо, що посуд, зокрема амфори й циліндричні кубки з дугастими ручками, оздоблені пасмами парних шнурових ліній, на відміну від межановицької культури, в ГЗК був популярний упродовж усього її розвитку. Амфори з такою орнаментациєю виявлені на стжижовському поселенні Дубно-Волиця 2 на Ікві з ручками з зазначеною позицією чи навіть нижче — на плічках (Самолук 2007, рис. 2, 3; 5, 5; 9; 7, 4; 8,

3, 4), а одна — на поселенні Здовбиця в землянці 1 разом зі стжижовською амфорою (Свешніков 1961, рис. 20, 20). Так само оздоблений і циліндричний кубок із поховання Ясне, в якому простежуються й стжижовські елементи (Самолук 2009, рис. 13).

Сказане не лише підтверджує думку І.К. Свешнікова про синхронність пізнього етапу ГЗК стжижовській культурі (Свешніков 1974, с. 165), а й показує, що керамічний комплекс ГЗК, бу-

дучи подібним до межановицької культури, розвивався за власними правилами, а амфори й циліндричні кубки з дугастими ручками, зокрема й орнаментовані пасмами парного шнура, лишалися популярними впродовж усього її часу. Відтак, хронологічна диференціація кераміки, оздобленої пасмами парного шнура, як і визначення позиції посуду, прикрашеного одинарними шнуровими лініями й іншим чином, — справа майбутнього. У Розваж-Кошарі така кераміка дожила до часу, який можна синхронізувати щонайменше з початком стжижовської культури. Риси останньої помітні за уламками вінець зі скошеними зовні краями, так зв. манжетоподібні (рис. 9, 7; 12, 5), і уламками високогорлих посудин з валиками (рис. 10, 3; 11, 2; 13, 1), а в стилістиці оздоблення — за кубком з горизонтальним пасмом парних шнурових ліній, облямованим знизу рядком зовсім коротких вертикальних шнурових ліній, знайденим в об'єкті 42 разом з амфорою з «вусами» (рис. 2, 2—4). Таку само орнаментацию з рядка коротеньких вертикальних ліній бачимо на уламку тулуба якоїсь невеличкої посудинки з ребристим перегином (рис. 4, 11), а з парних таких само скісних ліній — на валику під вінцем (рис. 13, 4).

Важко визначити хронологічне місце посуду, репрезентованого уламками прямих (непрофільованих) стінок чи вінців (рис. 4, 9; 7, 4; 12, 3, 12), щільно оздоблених горизонтальними лініями одинарного шнура. Вони трапляються й на інших пам'ятках Західної Волині (Bunyatyayn, Samolyuk 2009, fig. 6; 7). Частина їх, мабуть, походить від традиційного посуду, але вони можуть репрезентувати і якісь досі невідомі зразки. В межановицькій культурі таке оздоблення побутувало, окрім класичної фази, паралельно з іншою орнаментациєю. Принагідно зауважимо, що хоча на Західній Волині, зокрема і в околицях Острога, відома кераміка з так зв. гудзами, характерна для класичної фази межановицької культури (Свешніков 1974, рис. 47, 6, 10, 14; Ткач 2007, рис. 40, 6; 58, 6, 7; 78, 7 та ін.), в Розваж-Кошарі така не трапилася.

Інші пізні матеріали представлені уламками асиметричних біфасів, які умовно називають серпами (рис. 6, 6; 15, 10, 11). Подібні Є. Лібера вважає прикметними класичній фазі межановицької культури, синхронній стжижовській культурі (Libera 2001, гус. 39). Не виключено, що таку само позицію займає і фрагмент витонченої сокири-тесла (рис. 11, 8). Ясна річ, що наявність таких серпів на Західній Воли-

ні, відзначених Є. Ліберою і трохи доповнених виробами з Розваж-Кошари, подовжує вік ГЗК на тлі відведеного їй Я. Махніком і підтверджує тезу І.К. Свешнікова про певну її синхронність зі стжижовською культурою. Але індикатором того є поки що крем'яні вироби. Який керамічний комплекс ГЗК має корелювати з ними і як довго співіснували обидві культури, ще доведеться з'ясувати. Дещо прояснити цю проблему дозволяють радіокарбонні дати, отримані для поселення Дубно-Волиця 2.

Абсолютна хронологія. Як вказувалося, за певних особливостей посуду з Розваж-Кошари його оздоблення дозволяє синхронізувати початок поселення, а водночас і ГЗК, з протомежановицькою фазою, яку датовано 2400/2300—2200 BC (Kadrow, Machnik 1997, s. 13). Не порушили цю думку й пізніше отримані дати. Курганне поховання 1/1 в Łubcze (stan. 1), що супроводжувалося черпаком протомежановицької фази, за вірогідної можливої ранішої позиції (Ki-6299 3920±45 BP, 2560—2540, 2500—2350 BC), у підсумку визначене, як здійснене приблизно 2350 BC (Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 103, гус. 75; s. 221, tab. 20; s. 229). За відсутності радіокарбонних дат для ГЗК нині лише можна відзначити, що така синхронізація не перечить датуванню волинської групи культури кулястих амфор, яка, за М. Шмит, побутувала до 2400/2350 BC (Szmyt 1999, p. 68—69).

Наявність у Розваж-Кошарі речей, зокрема крем'яних, які, виходячи зі спостережень Є. Лібери, зіставні з класичною фазою межановицької культури, є орієнтиром для визначення кінцевої дати цього поселення — приблизно 2050—1950/1900 BC чи навіть 2050—1850/1800 (див.: Kadrow, Machnik 1997, s. 54). Заодно воно постає, знову ж таки зважаючи на розробки Є. Лібери, синхронним стжижовській культурі, що підтверджують і вказані зразки кераміки. Однак, тут має йтися, ймовірно, не про абсолютну синхронність поселення Розваж-Кошара зі стжижовською культурою, а лише часткову — мабуть, з початковою її фазою. До такого висновку схиляють дати, отримані для поселення Дубно-Волиця 2 після його публікації (Самолук 2007).

За кістками тварин маємо дати для двох об'єктів: об'єкт XIII — Ki-13882 3380 ± 80 BP, об'єкт XVI — Ki-13881 3290 ± 70 BP³. Відтак, об'єкти функціонували близько 1600 BC (з пев-

³ Датування виконане за спільним українсько-російським проектом з вивчення доби бронзи, керівник з українського боку Ю.Я. Рассамакін.

ними відхиленнями) Нагадаємо, що них, як і в інших, трапилася кераміка стжижовської культури та ГЗК, що, мабуть, відображає завершення епішнурового горизонту пам'яток на Західній Волині. Попри винятковість цих дат є підстави сприймати їх як більш-менш достовірні. Зокрема, дата об'єктів співпадає з кінцевими датами локальних груп пізньої фази межановицької культури, яку доводять до 1600 ВС (Kadrow, Machnik 1997, s. 100, 110, 118). Десь від 1700 ВС схильні датувати початок тшинецької культури на Волині, хоча твердих підстав для того немає (Лысенко 2005, с. 46).

Відтак, нині ГЗК можна орієнтовно датувати 2400/2350—1600 ВС, іншими словами повністю синхронізувати з межановицькою культурою. Десь приблизно від рубежу III—II тис. ВС паралельно з ГЗК розвивалася стжижовська культура, і вони завершилися приблизно одночасно. Тож навряд чи правомірно обмежувати вік стжижовської культури, хронологічно

зіставляючи її лише з класичною фазою межановицької культури на теренах Малополюшші (зокр.: Bargiel, Libera 2005, с. 201). Хоча, здавалося б, двох дат для таких висновків замало, зрештою на таку синхронність двох волинських культур натякають матеріали поселень і особливо поховань. Останні за відсутності виразного супроводу (посудини чи біфаса) буває важко розрізнити культурно, зокрема й через несталу позу небіжчиків. Хоча ГЗК прикметна скорчена поза, вона трапляється і в достеменно стжижовських похованнях (приміром, курган Жорнів, поховання 2). Водночас деякі точно ГЗК поховання за слабко скорченою позою нагадують стжижовські (Самолук 2009, рис. 4; 13). Але то вже інша тема.

Вертаючись, у підсумку, до поселення Розваж-Кошара, зауважимо: попри цінність його матеріалів для осмислення ГЗК до появи нових якісніших джерел поступ у її вивченні неможливий. Те саме стосується й стжижовської культури.

- Бунятян К.П. Городоцько-здовбицька культура: проблемна ситуація // Археологія. — 2008. — № 3. — С. 10—20.
- Златогорський О.Є., Баюк В.Г. Дослідження багатощарової пам'ятки в с. Полонка Луцького р-ну Волинської обл. // АДУ 2009. — К.; Луцьк, 2010. — С. 149—150.
- Лысенко С.Д. Абсолютная хронология восточного массива тшинецкого культурного круга // Проблемы эпохи бронзы Великой Степи. — Луганськ, 2005. — С. 37—60.
- Позіховський О.Л. Голишів і проблема періодизації енеоліту Західної Волині // Археологія. — 2010. — № 2. — С. 4—18.
- Позіховський О.Л., Бардецький А.І. Охоронні дослідження багатощарового поселення у с. Розваж на Рівненщині // АДУ 2008. — К., 2009. — С. 236—239.
- Позіховський О.Л., Бондарчук О.А., Вертелецький Д.Ю. Дослідження багатощарових пам'яток на Острожчині // АДУ 2010. — К.; Полтава, 2011. — С. 268—269.
- Позіховський О., Охріменко Г., Охріменко В. Керамічні матеріали з пам'ятки Розваж-Кошара на Острожчині // Охріменко Г., Склярєнко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. — Луцьк, 2007. — С. 710—726.
- Позіховський О.Л., Самолук В.О. Розкопки багатощарового поселення в с. Розваж на Рівненщині // АДУ 2006—2007. — К., 2009. — С. 273—275.
- Самолук В.О. Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // Археологія. — 2007. — № 3. — С. 58—72.
- Самолук В.О. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури // Археологія. — 2009. — № 4. — С. 26—37.
- Свешніков І.К. Памятники культуры шнуровой керамики у села Здолбица (УССР) // КСИА. — 1961. — 85. — С. 55—65.
- Свешніков І.К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до н. е. — К., 1974.
- Свешніков І.К. Новые погребения начала бронзового века на Западной Волины // РА. — 1993. — № 3. — С. 165—176.
- Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // Охріменко Г., Склярєнко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. — Луцьк, 2007. — С. 571—709.
- Bargiel B., Libera J. Kultura strzizowska na Lubelszczyźnie w świetle znalezisk grobowych // Збірка на пошану Софії Станіславівни Березанської. — К., 2005. — С. 197—211.
- Bunyatyan K., Samolyuk V. Manifestations of Middle Dniepr Culture in the Volyn territory and the issue of ancient Routes // BPS. — 2009. — 14. — P. 251—267.
- Kadrow S., Machnik J. Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny. — Kraków, 1997 (Prace komisji archeologicznej. — 29).

Libera J. Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza). — Lublin, 2001.

Machnik J., Bagińska J., Koman W. Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988—2006. — Kraków, 2009.

Szmyt M. Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950—2350 BC. — Poznań, 1999. — (BPS. — 8).

Надійшла 15.02.2011

К.П. Бунятян, А.Л. Позиховский

ПОСЕЛЕНИЕ ГОРОДОЦКО-ЗДОЛБИЦКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЙОНЕ ОСТРОГА

Поданы материалы городоцко-здолбицкой культуры из многослойного поселения у с. Розваж, уроч. Кошара, в районе Острога. Ее объекты концентрировались на площади $13,0 \times 12,0$ м и представлены овальными или круглыми в плане ямами разных размеров. Возможно, большие из них (9, 25, 31, 40—42 и 47) были остатками жилищ.

Хотя верхний слой на месте памятника был снят к моменту раскопок в процессе хозяйственных работ приблизительно до глубины 0,4 м, получен яркий и многочисленный материал. Он не только существенно дополняет представления о керамическом комплексе городоцко-здолбицкой культуры, но имеет принципиальное значение для уточнения таксономической и хронологической позиции этой культуры, которую польские исследователи, в первую очередь Я. Махник, рассматривают как кратковременное восточное локальное явление межяновицкой культуры, синхронное ее ранней фазе и началу классической.

Насыщенность поселения Розваж-Кошара объектами и особенно формальные и стилистические особенности керамики позволяют предполагать его длительное существование или, второй вариант, многократное посещение этого места носителями городоцко-здолбицкой культуры. Начальный этап памятника определяется керамикой (амфоры, цилиндрические кубки и более редкие черпаки), украшенной полосами с тройных линий шнура, которую можно синхронизировать с протомежяновицкой фазой. Наиболее поздние материалы ощутимо представлены образцами керамики, которые имеют аналогии в стжижовской культуре (в частности, сосуды с так наз. манжетовидным краем венчика, с валиками на горловине), а также бифасами (так наз. серпами), которые польский исследователь Е. Либера соотносит с классической фазой межяновицкой культуры, синхронизированной со стжижовской на Западной Волини.

Не исключено, что в Розваж-Кошаре имеется и керамика, отражающая заключительное время развития городоцко-здолбицкой культуры, однако распознать ее сложно, поскольку ее эволюция едва намечена. Как показывают материалы поселения Дубно-Волиця 2, где выявлены объекты с материалами стжижовской и городоцко-здолбицкой культур, обе культуры с какого-то времени были не только синхронны, но и, похоже, закончились одновременно.

В целом, исходя из аналогий, а также радиоуглеродных дат для межяновицкой культуры, конечной даты предшествующей волинской группы культуры шаровидных амфор и двух объектов в Дубно-Волиця 2, городоцко-здолбицкую культуру можно датировать в пределах 2400/2300—1600 BC.

К.Р. Bunyatyan, O.L. Pozikhovskiy

HORODOTSKO-ZDOVBYTSKA CULTURE SETTLEMENT IN THE SUBURBS OF OSTROH

Materials of Horodotsko-Zdovbytska culture from the multi-layer settlement near Rozvazh village and Koshara tract in suburbs of Ostroh are presented. That objects concentrated within the area of $13,0 \times 12,0$ m and were represented by oval or round in shape pits of various size. Perhaps, the larger of them (9, 25, 31, 40—42, and 47) were the remains of dwellings.

Although the upper layer at the site was taken away during the husbandry works before the excavations down by approximately 0,4 m in depth, rich and numerous materials were obtained. They not only significantly complement the conception of ceramic complex of Horodotsko-Zdovbytska culture, but also are of a fundamental importance for the specification of taxonomic and chronological position of this culture which is considered by Polish researchers, and first of all by J. Machnik, as a short-term eastern local phenomena of Mezhanovytska culture, synchronous to its Early and the beginning of its Classical phases.

Richness of Rozvazh-Koshara settlements in finds and especially formal and stylistic peculiarities of ceramics allow the authors to suggest that this settlement had a lengthy continuous life or, otherwise, that this place was many times revisited by Horodotsko-Zdovbytska culture bearers. The initial stage of the site is determined by ceramics (amphorae, cylindrical bowls, and more rear dippers) decorated with stripes of threefold cord lines, which can be synchronized with the proto-Mezhanovytska phase. The latest materials are significantly represented by the examples of ceramics having analogies in Stzhzhovska culture (in particular, vessels with so-called cuff-like rim border and with juts on the neck); they are also

represented by bifaces (sa-called sickles) which are referred by the Polish researcher E. Libera to the Classical phase of Mezhanovytska culture which is synchronized with Stzhyzhovska culture in Western Volyn region.

It is not excluded that there are ceramics in Rozvazh-Koshara reflecting the final period of Horodotsko-Zdovbytska culture development, though it is difficult to identify it because its evolution is hardly outlined. As materials from Dubno-Volytsya 2 settlement where objects with finds of Stzhyzhovska and Horodotsko-Zdovbytska cultures were discovered show, both these cultures not only were synchronous from a certain period of time, but also apparently seized at the same time.

As a whole, considering analogies, as well as radiocarbon dates for Mezhanovytska culture, from the final date of the preceding Volyn group of Globular Amphorae culture, and from two objects in Dubno-Volytsya 2, Horodotsko-Zdovbytska culture can be dated within the period from 2400/2300 to 1600 BC.